CÂMİ'
(الجامع)

Çeşitli konulara dair hadisleri ihtiva eden kitap türü.

Câmi' kelimesi "toplamak, bir araya getirmek" anlamındaki **cem'** kökünden gelmektedir. Hadis ilminde, dinle ilgili meselelerin tamamını, dolayısıyla hadisin bütün kısımlarını içine alan sekiz ana konuyu bir araya getiren eserlere câmi' adı verilmektedir. Bu konular şunlardır: İman ve akaid; ibadet ve muâmelât (ahkâm); ahlâk ve nefis terbiyesi (rikāk); yeme, içme ve sefer âdâbı; tefsir, tarih ve siyer; oturup kalkma âdâbı (şemâil); **fiten*** ve **melâhim***; peygamberlerin ve ashabın menâkıbı.

Câmi'lerin muhtevasını oluşturan sekiz bahis, bu eserler kaleme alınmadan önce müstakil çalışmalara konu olmaktaydı. "İlm-i tevhid" diye anılan akaide dair hadisleri toplayan İbn Huzeyme'nin *Kitâbü't-Tevḥîd*'i, temizlik (tahâret) bahislerinden vasiyet konularına kadar ahkâmla ilgili her şeyi fıkıh kitapları tertibinde bablara göre sıralayan Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin *es-Sünen*'leri, "ilm-i sülûk" diye bilinen zühd ve takvâ ile ilgili hadisleri toplayan Abdullah b. Mübârek ve Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbü'z-Zühd* adlı eserleri, "ilm-i edeb" denen ahlâk hadislerini bir araya getiren Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'i, tefsirle ilgili rivayetleri ihtiva eden Mücâhid ve İbn Cerîr et-Taberî'nin tefsirleri, varlıkların yaratılışına (bed'ü'l-halk) dair rivayetlerle Hz. Peygamber'in ve ashabının hayatını konu alan İbn İshak ve İbn Hişâm'ın siyerleri, "ilm-i fiten" denilen ve ileride meydana gelecek k
dair rivayetleri bir araya get
b. Hammâd'ın *Kitâbü'l-Fiten*
nâkıb" diye anılan ve mesel
ensarın, aşere-i mübeşşere
belerine dair olan birçok ese
gamber'in özelliklerini dile g
yetleri toplayan Tirmizî'nin e
bu sekiz ana konunun örneklerini teşkil etmektedir.

Câmi'ler hicrî II. (VIII.) yüzyıldan itibaren tasnif edilmeye başlanmıştır. Bu türün ilk örneği, Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *el-Câmi'*idir. *el-Câmi'*i rivayet eden talebesi Abdürrezzâk es-San'ânî eseri *el-Muṣannef* adlı kitabının sonuna eklemiştir (X, 379-468; XI. cilt). *el-Câmi'*in günümüze kadar geldiği bilinen iki nüshasından biri Ankara'da (DTCF Ktp., İsmail Saib Sencer, nr. 164, 79 varak), diğeri İstanbul'da (Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 541, 121 varak) bulunmaktadır. Yine II. yüzyılın meşhur âlimlerinden Süfyân es-Sevrî ile Süfyân b. Uyeyne'nin günümüze kadar gelip gelmediği bilinmeyen câmi'leri ile İbn Vehb'in (ö. 197/813) bazı kısımları günümüze ulaşan *el-Câmi'*i de (Sezgin, I, 466) bu türün ilk örnekleridir. Hicrî III. (IX.) yüzyılda tasnif edilen hadis kitapları içinde sekiz konuyu ihtiva etmeleri sebebiyle câmi' adını alan üç eser Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin *el-Câmi'u's-ṣaḥîḥ*'leridir. Bazı âlimler, sekiz ana konudan tefsir ve kıraatle ilgili hadisleri ihtiva etmediği için *Ṣaḥîḥ-i Müslim*'i câmi' olarak kabul etmemişlerdir (Sıddık Hasan Han, s. 67). *Kütüb-i Sitte*'nin tamamını konularına göre alfabetik olarak sıralaması sebebiyle İbnü'l-Esîr'in *el-Câmi'u'l-uṣûl*'ü de bu türün farklı bir örneği sayılabilir.

Daha sonraki yüzyıllarda kaleme alınan ve çeşitli kitapları veya hadisleri bir araya getiren bazı eserlerin câmi' adıyla anılması terim anlamında değildir. İbnü'l-Cevzî'nin, *Ṣaḥîḥayn* ile Tirmizî'nin *el-Câmi'*ini ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ini bir araya getiren *Câmi'u'l-mesânîd ve'l-elḳāb* adlı eseri; İbn Kesîr'in *Kütüb-i Sitte* ile Ahmed b. Hanbel, Bezzâr ve Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin müsnedlerinde ve Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'indeki hadisleri sahâbî olan râvilerin adlarına göre **müsned*** tertibinde sıraladığı *Câmi'u'l-mesânîd ve's-süneni'l-hâdî li-aḳvemi sünen*'i; Süyûtî'nin *el-Câmi'u'ṣ-ṣaġīr* ve *el-Câmi'u'l-kebîr*'i sözlük anlamında birer câmi'dir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muṣannef*, X, 379-468; XI, 3-471; Sıddık Hasan Han, *el-Ḥıṭṭa fî ẕikri'ṣ-ṣıḥâḥi's-sitte*, Beyrut 1405/1985, s. 67;

ABDURRAHMAN-ı CÂMÎ
عبد الرحمن جامي

bk. **CÂMÎ, Abdurrahman**
Nakşibendî tarikatına mensup İranlı âlim ve şair.

CÂMÎ, Abdurrahman
(عبدالرحمن جامى)

Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed el-Câmî
(ö. 898/1492)

Nakşibendî tarikatına mensup İranlı âlim ve şair.

23 Şâban 817'de (7 Kasım 1414) Horasan'ın Câm şehrinin Harcird kasabasında doğdu. Daha çok Molla Câmî unvanıyla tanınır. Birinci divanının mukaddimesinde (s. 290) Câm şehrine nisbetle ve Ahmed-i Nâmekī-yi Câmî'nin (ö. 536/1141) hâtırasına saygısının bir ifadesi olarak Câmî mahlasını aldığını söyler.

İsfahan'dan Horasan'a göç eden dedesi Şemseddin Muhammed, burada İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) neslinden gelen birinin kızıyla evlenmiş, bu evlilikten babası Nizâmeddin Ahmed dünyaya gelmiştir. Câmî ilk tahsiline babasının yanında başladı. Babası Herat'a gidip Nizâmiye Medresesi'ne müderris olunca (823/1420) öğrenimini orada sürdürdü. Devrinin meşhur âlimlerinden Mevlânâ Cüneyd-i Usûlî'den Arap dili ve edebiyatının temel eserlerini okudu. Ardından Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin öğrencisi Ali es-Semerkandî ile Teftâzânî'nin öğrencisi Şehâbeddin Muhammed el-Câcermî gibi ünlü bilginlerin derslerine devam etti. Daha sonra Uluğ Bey zamanında büyük bir ilim merkezi haline gelen Semerkant'a giderek orada dokuz yıl kaldı. Uluğ Bey Medresesi'nde Bursalı Kadızâde-i Rûmî'den (ö. 841/1437) riyâziyyat dersleri aldı. Bu arada Mevlânâ Fethullah-ı Tebrîzî'nin derslerinden de faydalandı. Keskin zekâsı, yeteneği, ilmî meseleleri anlatma gücü ve görüşünü çok açık olarak ortaya koyabilme kabiliyeti sayesinde herkesin hayranlığını kazandı. Kâşifî *Reşaḥât*'ta Câmî'nin tahsiliyle ilgili hayret verici hâtıralar nakleder. Ünlü astronomi ve matematik âlimi Ali Kuşçu Herat'a gittiğinde Câmî'ye astronomiyle ilgili zor sorular sormuş, cevabını hemen alınca hayranlığını gizleyememiş, onunla riyâzî meseleler üzerinde çalışmalar yapmış ve kendisini takdir etmişti.

Genç yaşta döneminin bütün ilimlerine vâkıf olmasına rağmen bu ilimler Câmî'yi tatmin etmedi. Semerkant dönüşünde Nakşibendî şeyhlerinden Sa'deddîn-i Kâşgarî'ye intisap etti. Onun vefatından sonra (860/1456) halefi Hâce Ubeydullah Ahrâr'a bağlandı. Ubeydullah ile birkaç defa görüştü. Ayrıca mektuplaşmak suretiyle kendisiyle devamlı temasta bulundu. Manzum ve mensur eserlerinin çeşitli yerlerinde onu her fırsatta öven Câmî ölümünde de (895/1490) uzunca bir mersiye kaleme aldı. Ubeydullah Ahrâr'ın Câmî üzerindeki tesirinin diğer Nakşî şeyhlerinden daha fazla olduğunda şüphe yoktur.

Câmî 877'de (1472) hacca gitmek için Herat'tan ayrıldı. Bu yolculuk sırasında Bağdat'ta iken bazı Şiîler *Silsiletü'z-zeheb* mesnevisinin Ehl-i beyt sevgisiyle

ilgili bölümünü tahrif ederek Câmî'nin aleyhinde kullanmak istedilerse de Câmî Ehl-i beyt'i sevmenin Kur'an'ın emri olduğunu söyledi ve *Silsiletü'z̠-z̠eheb*'in (bk. *Heft Evreng*, s. 141-153) Ehl-i beyt'le ilgili bölümlerini okuyarak muarızlarını susturdu, orada bulunan âlimlerin takdirini kazandı. Hac dönüşünde Tebriz'e gitti. Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın Tebriz'de kalmasını istemesine rağmen oradan ayrıldı. 18 Şâban 878 (8 Ocak 1474) tarihinde Herat'a döndü. Burada Sultan Hüseyin Baykara'nın kendisi için yaptırdığı medresede Arap dili ve edebiyatı, hadis ve tefsir dersleri okuttu. 18 Muharrem 898 (9 Kasım 1492) cuma günü Herat'ta vefat etti. Cenazesi, başta Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî olmak üzere devrin bütün ileri gelenlerinin iştirakiyle kaldırıldı, şeyhi Sa'deddîn-i Kâşgarî'nin kabrinin yanına defnedildi.

Ali Şîr Nevâî, Câmî'nin vefatından sonra terkibibend tarzında uzun bir mersiye yazmış (*Dîvân-ı Fânî*, s. 205-208), ayrıca hayatına dair *Hamsetü'l-mütehayyirîn* adlı bir eser kaleme almıştır. Müridlerinden Süheylî de uzun bir mersiye yazarak onun kaybından duyduğu üzüntüyü ifade etmiştir (*Dîvân-ı Süheylî*, s. 359-362).

Câmî'nin ilk evliliği hakkında bilgi yoktur. Bir manzumesinden (*Dîvân-ı Kâmil-i Câmî*, s. 789) onun aile fertlerinin hepsini kaybettiği, bu olaydan sonra bir süre yalnız yaşadığı anlaşılmaktadır. Daha sonra mürşidi Sa'deddîn-i Kâşgarî'nin büyük oğlu Hâce Kelân'ın iki kızından biriyle kendisi, diğeriyle de *Reşaḥât*'ın müellifi Fahreddin Ali Safî evlenmiştir. Kaynaklarda Mevlânâ Muhammed adlı şair, âlim ve fâzıl bir kardeşinin bulunduğu, tarih ve mûsiki dalında üstat olduğu zikredilmekte, Câmî de onun genç yaşta ölümü üzerine yazdığı mersiyede (*Dîvân-ı Kâmil-i Câmî*, s. 117) bu bilgiyi doğrulamaktadır.

Öğrenim hayatı Mirza Şâhruh'un saltanat döneminde (1404-1446) geçen Câmî'nin Timurlu sarayı ile temas kurması Mirza Ebü'l-Kāsım Bâbür devrine (1448-1457) rastlar. Bâbür'e muamma ile ilgili bir eserini ithaf eden Câmî, daha sonra Sultan Ebû Said döneminde (1451-1468) ilk divanını tertip edip bazı tasavvufî risâleler kaleme aldı. Onun sanat hayatının, ilmî ve mânevî otoritesinin zirvede olduğu yıllar Hüseyin Baykara dönemidir (1470-1505). Bütün sultanların ve saray ileri gelenlerinin kendisine sonsuz hürmeti olmasına rağmen hiçbir zaman hükümdarlara hoş görünmeye çalışmamıştır. Câmî, ilim ve sanat hâmisi Hüseyin Baykara gibi hükümdarları övmekle birlikte asla aşırılığa kaçmamış, methettiği kişileri hayra teşvik edici ve eğitici bir üslûp kullanmıştır. Sultan Hüseyin Baykara da kendi devrinin âlim ve şairlerini anlattığı risâlesinde Câmî'den büyük bir övgüyle bahseder.

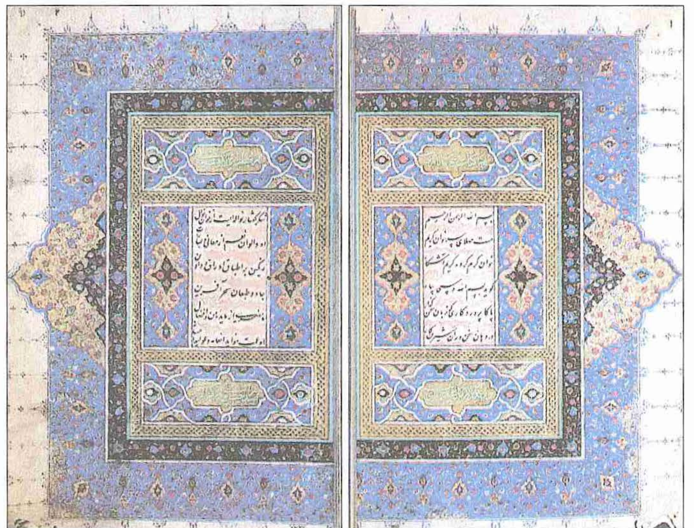
Câmî sadece Mâverâünnehir ve Horasan'da tanınmakla kalmamış, Hindistan'dan Balkanlar'a kadar uzanan geniş bir alanda sultanların, âlimlerin ve şairlerin saygısını kazanmıştır. Fâtih Sultan Mehmed, Câmî'yi hacdan dönerken İstanbul'a davet etmek için Hoca Atâullah Kirmânî'yi 5000 altın hediye ile Halep'e gönderdiyse de Kirmânî varmadan az önce Câmî oradan ayrılmış olduğundan bu davet gerçekleşmemiştir. Fâtih ikinci defa yine değerli hediyelerle Câmî'ye bir elçi gönderip ondan kelâmcılar, felsefeciler ve mutasavvıfların görüşlerini mukayese eden bir eser yazmasını istemiş, bunun üzerine Câmî *ed-Dürretü'l-fâḫire* adlı eserini kaleme almış, ancak eser kendisine sunulmak üzere gönderildiğinde Fâtih vefat etmişti. Câmî'nin divanında Fâtih Sultan Mehmed'in fetihlerini anlatan mesnevi tarzında bir şiiri yer almaktadır (s. 777-778).

Fâtih'in oğlu II. Bayezid ile Câmî arasında karşılıklı yazılmış mektuplar (Feridun Bey, *Münşeât*, I, 361, 365), sultanın ona karşı beslediği saygı ve sevgiyi açıkça göstermektedir. Câmî II. Bayezid'in bir mektubuna bir kaside ile (*Dîvân-ı Kâmil-i Câmî*, s. 36-38) cevap vermiş, başka bir kasidesinde de (*a.g.e.*, s. 31-33) onu övmüştür. *Silsiletü'z̠-z̠eheb*'in üçüncü kısmını yine II. Bayezid adına telif etmiştir. Eserlerinden, onun Karakoyunlu Cihan Şah ile Akkoyunlu Uzun Hasan ve Yâkub Bey gibi hükümdarlarla da dostane münasebetleri olduğu anlaşılmaktadır.

Câmî'nin, Baykara devrinin emîrlerinden Ali Şîr Nevâî ve Süheylî gibi şairlerle de yakın dostluğu vardı. Nevâî ve Süheylî onun müridleri arasında bulunuyordu. Câmî Nevâî'yi sevip takdir ettiğini her vesile ile açıklamış, *Ḫırednâme-i İskenderî* adlı mesnevisinin hâtimesinde (*Heft Evreng*, s. 1012-1013) onu övmüş, Nevâî de mesnevilerinde Câmî'yi saygıyla anmıştır. Müridlerinin en meşhuru olan Abdülgafûr-i Lârî, mürşidinin *Nefeḥât*'ına yazdığı hâşiyeye *Tekmile-i Nefeḥâtü'l-üns* adını vermiştir. Bu eser Câmî'nin hayatı ve şahsiyeti hakkında önemli bir kaynaktır.

Gençlik yıllarından hayatının sonuna kadar daima öğrenmek ve öğretmekten zevk alan Câmî, bu asil meşgaleden bir an bile geri kalmamıştır. Onun, vefatından birkaç ay önce oğlu için hazırladığı *el-Fevâ'idü'ż-Żiyâ'iyye* adlı Arapça gramer kitabı bunun bir delilidir. Bir rubâîsinde (*Dîvân-ı Kâmil-i Câmî*, s. 815) dünyada kitaptan daha güzel arkadaş ve dert ortağı bulunmadığını ifade etmektedir.

Divanında (s. 61, 72, 789, 797, 800) ve mesnevilerinde (*Heft Evreng*, s. 62-65, 300-301, 437-438, 465-467, 747-748) nazmın nesirden daha üstün olduğunu, iyi ve kötü şiirin niteliklerini, şiirin nasıl olması gerektiğini açıklamış, günümüz anlayışına uygun "şiir tenkidi" metodunu kullanarak isabetli değerlendirmeler yapmıştır. Bir mesnevisinde ilgi duyduğu

Abdurrahman-ı Câmî'nin *Dîvân*'ının ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 373)

şiir türlerinden söz ederek sonunda mesnevide karar kıldığını belirten ve mesnevi türündeki üstatlarının adlarını saygıyla anan Câmî, nesrin ve şiirin şeriata uygunlukları nisbetinde gerçeklerin ortaya konulmasında çok etkili vasıtalar olduklarını, aksi halde de bütün kötülüklerin kaynağı olacaklarını söyler. Ona göre şiir insanlara doğru yolu göstermek için kullanılmalı, şahsî menfaatlere alet edilmemelidir (*Heft Evreng*, s. 64).

Fars şiirinin en büyük üstatlarının sonuncusu sayılan Câmî, üstün şairlik kabiliyeti yanında dinî, edebî ve aklî ilimlerle tasavvuftaki derin vukufundan bütün şiirlerinde, mesnevilerinde ve özellikle tasavvufî mesnevilerinde geniş bir şekilde faydalanmış, ele aldığı konuları çok rahat ve sade bir dille anlatma gücünü göstermiştir. Onun "Hint üslûbu" (sebk-i Hindî) diye anılan şiir akımının ilk öncülerinden biri olduğu ileri sürülmektedir (*Dîvân-ı Kâmil-i Câmî*, mukaddime, s. 250-251).

Câmî'nin başlıca edebî eserleri Farsça'dır. Ayrıca Arapça eserler de yazmış, bu dile olan hâkimiyetini Arap şairlerinden Ferezdak'ın bir kasidesini manzum olarak Farsça'ya çevirerek de göstermiştir (*Heft Evreng*, s. 141-145).

Mensup olduğu Türk muhiti dolayısıyla Türkler'le çok sıkı münasebeti bulunan Câmî'nin eserleri daha sağlığında bütün Türk âlemine yayılmış, o devrin âlim ve şairlerinin ilgisini çekmiştir. Önemli eserlerinin Türkçe'ye çevrilmiş olması onun Türk edebiyatı üzerindeki tesirini göstermektedir.

Tahsilini Semerkant ve Herat gibi ilim merkezlerinde Eş'arî mezhebi kelâmcılarıyla Şâfiî fıkhı esaslarına göre tamamlayan Câmî, *İ'tiḳādnâme* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3652, vr. 69-73) adlı mesnevisinde İslâm esaslarını Ehl-i sünnet inançlarına göre açıklayarak kendisinin de bu görüşte olduğunu göstermiştir. Samimi bir mutasavvıf olan ve bunu yaşadığı örnek hayatla gösteren Câmî, şeyhi Sa'deddîn-i Kâşgarî'den irşad izni aldığı halde bir tekkede şeyhlik yapmak yerine medresede ders verip talebe yetiştirmeyi tercih etmiştir. "Kendisinden ancak işe yarar iki söz işittim" diyerek hafife aldığı üstatlarından Câcermî onun tasavvufa intisap etmesini esefle karşıladığını ifade eder. Câmî'nin tarikat silsilesi Sa'deddîn-i Kâşgarî, Nizâmeddin Hâmûş, Alâeddin Attâr vasıtasıyla Nakşibendiyye tarikatının kurucusu Bahâeddin Nakşibend'e ulaşır. Şeyhi Kâşgarî'nin yanı sıra Muhammed Pârsâ, Ubeydullah Ahrâr, Mevlânâ Fahreddin Lûristânî, Bahâeddin Ömer Bâğıstânî gibi devrinin önde gelen Nakşî şeyhleriyle yakın ilişkiler kurmuş, bunlardan Muhammed Pârsâ ve Ubeydullah Ahrâr'a özel bir ilgi duymuştur. Câmî'nin Nakşibendî tarikatına mensup oluşu diğer tarikat mensuplarından faydalanmasına engel olmamış, **vahdet-i vücûd***cu mutasavvıflara âdeta hayran olarak onların eserlerini şerh ve telhis etmiştir.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile İbnü'l-Fârız tarafından işlenen ve vahdet-i vücûdu esas alan tasavvuf anlayışı, XV. yüzyılda Doğu İslâm dünyasında bir hayli yayılmış olan ve Timurlular tarafından da himaye edilen Nakşibendiyye tarikatının tasavvuf anlayışı ile Câmî vasıtasıyla kaynaştırılmıştır. İbnü'l-Arabî'nin *Fuṣûṣü'l-ḥikem*'ini şerheden, daha sonra *Naḳşü'l-Fuṣûṣ* adıyla özetleyen, İbnü'l-Fârız'ın kasidesine şerh yazan, Mevlânâ'nın *Meṣnevî*'sindeki ilk iki beyti açıklamak için bir risâle kaleme alan, Fahreddîn-i Irâkī'nin *Lema'ât*'ını *Eşi''atü'l-Lema'ât* adıyla şerheden Câmî, öte yandan *Süḫânân-ı Ḫâce Pârsâ* gibi Nakşî şeyhleriyle ilgili bir eser yazmak suretiyle Doğu ve Batı tasavvuflarının sentezini yapmıştır. Câmî gibi cesur, hamleci, coşkun ve atak ruhlu kişiler sayesinde Nakşibendiyye tasavvuf tarihinin en değerli ürünlerini vermeye uygun bir ortam oluşturmuştur. Bu tarikattan söz edildiğinde akla hemen İmâm-ı Rabbânî geldiği halde onun kadar, belki de ondan daha ehemmiyetli bir şahsiyet olan Câmî'nin unutulması, üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Zira bugün Câmî, eskiden medreselerde okutulan bir gramer kitabı (*Molla Câmî*) sayesinde tanınmaktadır.

Câmî tasavvuf ve irfanın zor meselelerini bir âlime yaraşır tarzda sade bir anlatımla açıklamış, bu mesleği en yüksek seviyede temsil etmiştir. Hâce Ubeydullah Ahrâr'ı anlattığı bölümün sonunda, "Hâcegân tarikatına mensup büyük şahsiyetlerin, bilhassa Bahâeddin Nakşibend ve arkadaşlarının söz ve davranışları ile tarikattaki metotları incelendiğinde bunların Ehl-i sünnet mezhebi akîdesine tamamıyla bağlı oldukları, şeriat ve sünnete uygun bir yol tuttukları açıkça anlaşılmaktadır" (*Nefeḥât*, s. 413) diyerek bu konuda kendi görüşünü de ortaya koymuştur. Tasavvufun filozof ve kelâmcıların mesleklerinden daha üstün olduğunu söyleyen (*Heft Evreng*, s. 470-471) Câmî'ye göre insanı ebedî saadete ulaştıracak şey ancak gerçek aşktır. Varlık âlemindeki bütün oluş ve tezahürlerde cilveleşen "aşk sultanı"dır. Seven de sevilen de her mertebede Hakk'ın kendisidir. Mutlak aşk bütün **mazhar***lardan parlamakta, her idrak ve şuurda belirmekte ve kâinattaki her bir varlıkta Allah'ın birliğinin delilleri müşahede edilmektedir. Câmî, saf zihinleri bulandırmak isteyen sûfî kılığındaki cahillerden ateşten kaçar gibi kaçmak gerektiğine dikkat çeker (*Heft Evreng*, s. 22, 29, 126-127, 129) ve bunların tuzağına düşmemek için gerçek tasavvufun ve hakiki sûfînin özelliklerini anlatır (*a.g.e.*, s. 478-479).

Eserleri. Kaynaklarda Câmî'nin Farsça ve Arapça kırk beşin üzerinde eseri bu-

Abdurrahman-ı Câmî'nin *Tefsîrü'l-Kur'ân* adlı bir eserin başında kendi el yazısıyla Yâkub Bey'e ithaf ettiği bir manzumesi (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 405) ve bir diğer yazma eserin zahriyesindeki el yazısı (İÜ Ktp., FY, nr. 1423, vr. 390b)

lunduğu zikredilmektedir. Ancak bunların bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Eserlerinin konusunu tasavvuf, edebiyat, edebî ve dinî ilimler teşkil eder. Câmî, tasavvufa dair yazdığı müstakil risâle ve kitapları yanında tasavvufî görüşlerini bütün manzum ve mensur eserlerine serpiştirmiştir. Bu bakımdan eserlerinin konu itibariyle tasnife tâbi tutulması oldukça güçtür.

A) Manzum Eserleri. 1. Divanları. Câmî, müstakil mesnevileri dışındaki kaside, terciibend, terkibibend, gazel, kısa mesnevi, kıta, rubâî ve muammalardan ibaret olan şiirlerini üç divanda toplamıştır. Ali Şîr Nevâî'nin arzusu üzerine bu divanların her birini yazıldıkları dönemleri belirtecek şekilde adlandırmış, birincisine oldukça uzun olmak üzere her üç divana birer mukaddime yazmıştır. Bu mukaddimelerde nesir ve şiir halinde ifade edilen sözün öneminden bahsederek nesir yazarlığı gibi şairliğin de asla vazgeçilmesi mümkün olmayan işlerden biri olduğunu söylemiş, şiir ve edebiyatın değerini âyet ve hadislerden deliller getirmek suretiyle ispata çalışmıştır. *Fâtiḥatü'ş-şebâb* adını verdiği ilk divanı 884 (1479) yılında tertip edilmiş olup gençlik yıllarına ait şiirlerini, ertesi yıl düzenlediği *Vâsıṭatü'l-ʿıḳd* adlı divanı orta yaş şiirlerini ihtiva eder. *Ḫâtimetü'l-ḥayât* adıyla 896 (1491) yılında düzenlediği üçüncü divanı ise yaşlılık dönemi manzumelerinden oluşmaktadır. Câmî, divanlarında çoğunlukla âşıkane gazeller olmak üzere şuur ve irfan kaynağından süzülmüş hikmetli öğütlerin yer aldığını, insanın dünya ve âhiretini telef edecek alçakların övgüsüne dair bir şey bulunmadığını, sultanlarla ilgili methiyelerin gönül almak ve kendini beğendirmek maksadıyla değil birer zaruret sonucu kaleme alındığını söyler (*Dîvân-ı Kâmil-i Câmî*, s. 803). Câmî'nin divanları İran dışında İstanbul (1284 [1867]), Leknev (1876), Kanpûr (1890) ve Lahor'da (1933) basılmıştır. Divanların İran'da Hüseyin Pejman'ın önsözüyle yapılan baskısında (Tahran 1317 hş.) Câmî'nin bütün şiirleri mevcut değildir. Hâşim Râzî'nin 302 sayfalık mukaddimesiyle birlikte *Dîvân-ı Kâmil-i Câmî* adıyla yapılan baskı ise (Tahran 1341 hş.) Câmî'nin üç divanını da kapsamaktadır. Divanların oldukça eksik olarak Almanca'ya yapılan tercümeleri Leipzig (1855) ve Wien'de (1858) yayımlanmıştır. **2. *Heft Evreng****. Câmî'nin *Silsiletü'ẕ-ẕeheb, Selâmân ü Ebsâl, Tuḥfetü'l-aḥrâr, Ṣubḥatü'l-ebrâr, Yûsuf u Züleyḫâ, Leylâ vü Mecnûn, Ḫırednâme-i İskenderî* adlı yedi mesnevisinden oluşan bir eserdir. Çeşitli yazma nüshaları bulunan eser Murtazâ Müderris-i Gîlânî tarafından neşredilmiştir (Tahran 1337 hş.). **3. *Ḥadîs̱-i Erbaʿîn.*** *Çihl Ḥadîs̱* diye de anılan bu risâle, kırk hadisin Farsça manzum tercümelerinden ibarettir. Eser *Erbaʿîn* adıyla Tahran'da (1295) taş basması olarak neşredilmiştir (ayrıca bk. Karahan, *TDED*, IV/4, s. 345-371). **4. *Risâle-i Terceme-i Kelimât-ı Ḳudsiyye.*** Hz. Ali'nin bazı sözlerinin manzum tercümeleridir (İÜ Ktp., FY, nr. 455, vr. 272b-274b). **5. *Risâle-i Ṣaġîr der Muʿammâ.*** 890 (1475) yılında yazılan eserin (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4171, vr. 538b-540b) Bihiştî Ramazan Efendi tarafından *Şerh-i Manzûme-i Muammâ* adıyla yapılan Türkçe şerhi 977'de (1569-70) tamamlanmıştır (Süleymaniye Ktp., Tarlan, nr. 52/8).

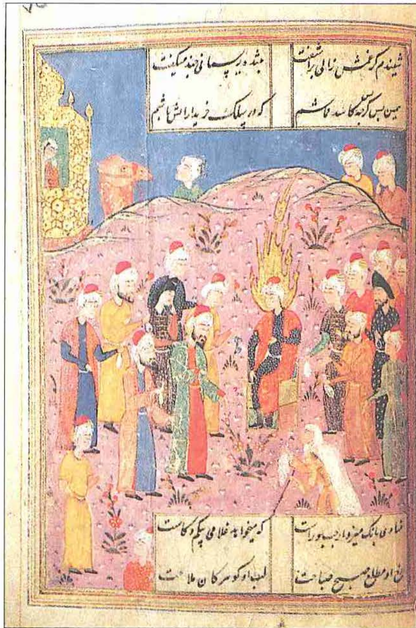
B) Mensur Eserleri. 1. *Nefeḥâtü'l-üns**. Câmî'nin, erkek ve kadın büyük sûfîlerin hal tercümeleriyle tasavvufî terimlerin açıklamalarını ihtiva eden en önemli eseridir. Birçok yazma nüshası bulunan eser, Lâmiî Çelebi tarafından çeşitli ilâvelerle Türkçe'ye tercüme edilmiştir (*Nefehât Tercümesi*, İstanbul 1289). **2. *Naḳdü'n-nuṣûṣ fî şerḥi Naḳşi'l-Fuṣûṣ.*** Câmî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin meşhur eseri *Fuṣûṣü'l-ḥikem*'i *Naḳşü'l-Fuṣûṣ* adıyla ihtisar etmiş, daha sonra Farsça olarak *Naḳdü'n-nuṣûṣ* adıyla şerhetmiştir. Önce *Fuṣûṣü'l-ḥikem*'deki terimlerle prensipler anlatılmış, daha sonra eserin bölümleri belli bir tertibe göre şerhedilmiştir. Telifi 863 (1459) yılında tamamlanan ve çeşitli baskıları olan eser (Bombay 1306/1888, 1326/1908) son olarak W. C. Chittikk tarafından yayımlanmıştır (Tahran 1977). **3. *Şerḥu Fuṣûṣü'l-ḥikem.*** *Fuṣûṣü'l-ḥikem*'in Arapça şerhi olup 896 (1491) yılında kaleme alınmıştır. Eser, Abdülganî en-Nablûsî'nin *Şerḥu Cevâhiri'n-Nuṣûṣ fî ḥalli kelimâti'l-Fuṣûṣ* adlı eserinin (I, İstanbul 1304, II, Kahire 1323) kenarında basılmıştır. **4. *Eşiʿʿatü'l-Lemaʿât.*** *Şerḥ-i Lemaʿât* olarak da anılan bu kitap, Fahreddîn-i Irâkî'nin *Lemaʿât* adlı eserinin şerhidir. Câmî'nin Ali Şîr Nevâî'nin isteği üzerine yaptığı bu şerh 886 (1481) yılında tamamlanmıştır. Çok sayıda yazma nüshası bulunan eser ayrıca Tahran'da basılmıştır (1353 hş.). **5. *Levâʾiḥ.*** Farsça secili nesirle kısa makaleler halinde yazılmış olup tasavvufî konuları ihtiva eden eserin 870 (1465) yılında telif edildiği sanılmaktadır. Birçok yazma nüshası bulunan eser İstanbul (1312), Leknev (1880, 1936) ve Tahran'da (1312 hş.) neşredilmiştir. *Levâʾiḥ*, E. H. Whinfield ile Mirza Muhammed Kazvînî tarafından *Levāih Treatise of Sufism* adıyla İngilizce'ye (Londra 1928) ve sadece ilk bölümü Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul 1291). **6. *Risâle-i Tehlîliyye.*** Kelime-i tevhid hakkında kaleme alınan bir risâledir (Lahor 1297/1879; Madras 1290/1873). **7. *Süḫânân-ı Ḫâce Pârsâ.*** Nakşibendî Şeyhi Muhammed Pârsâ'nın eserlerindeki bazı sözlerden derlenmiş bir risâledir (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4171, vr. 589a-592a). **8. *Risâle fi'l-vücûd.*** Varlığın ma-

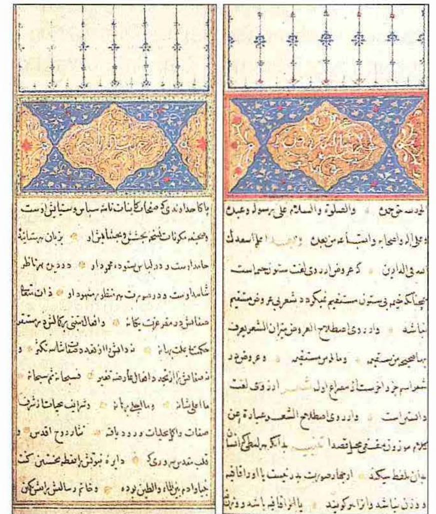
Abdurrahman-ı Câmî'nin *Yûsuf u Züleyḫâ* adlı eserinden minyatürlü iki sayfa (İÜ Ktp., FY, nr. 1318, vr. 1b-2a)

hiyeti ve Allah'ın varlığının ispatına dair bir eser olup (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4376, vr. 175-176; nr. 3646, vr. 581-582; nr. 4406, vr. 263-266) N. L. Heer tarafından Arapça metni ve İngilizce tercümesiyle birlikte neşredilmiştir ("Al-Jāmī's Tratise on Existence", *Islamic Philosophical Theology*, Albany 1975). **9.** *Serrişte-i Tarîk-i Hâcegân. Risâle fî zikr* adıyla da anılan eser, Nakşibendî esaslarına göre zikirden ve kulun bununla Allah'a yönelmesinden bahseder (Kâbil 1343 hş.). **10.** *Tefsîrü'l-Kur'ân.* Fâtiha'dan itibaren Bakara sûresinin 23. âyetine kadar olan kısmın tefsiridir. Önsözünden anlaşıldığına göre Câmî Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını tefsir etmeyi düşünmüş, ancak eserini tamamlayamamıştır. 883 (1478) yılından sonra telif edilen eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Ayasofya, nr. 405). **11.** *Risâle-i Şerh-i Hadîs.* Ebû Zer el-Ukaylî'nin rivayet ettiği bir hadisin şerhidir (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4171). **12.** *Risâle der Menâsikü'l-hac.* Câmî bu eserini hacca giderken kısa bir süre kaldığı Bağdat'ta 22 Şâban 877 (22 Ocak 1473) tarihinde tamamlamıştır. Bir girişle yedi bölümden oluşan eserin son kısmı Arapça'dır. Çeşitli kütüphanelerde (meselâ bk. Nuruosmaniye Ktp., nr. 3646, vr. 219-235) yazma nüshaları mevcuttur. **13.** ***Şevâhidü'n-nübüvve****. Peygamberliğin delilleri ve Hz. Peygamber'in risâletinden, Ehl-i beyt, sahâbe ve tâbiînden başlayarak din büyüklerinin hayat ve faziletlerinden bahseden eseri Câmî, Ali Şîr Nevâî'nin arzusu üzerine 885 (1480) yılında telif etmiştir. *Nefehâtü'l-üns*'ü tamamlar mahiyette olan kitabın henüz ilmî bir neşri yapılmamıştır. Hindistan (1279, 1288) ve Leknev'de (1876, 1882) basılan eseri Lâmiî Çelebi *Terceme-i Şevâhidü'n-nübüvve* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir. **14.** ***Bahâristân****. Sa'dî'nin *Gülistân*'ı örnek alınarak yazılmış Farsça ahlâkî ve edebî bir eser olup M. Nuri Gencosman tarafından aynı adla Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İstanbul 1949). **15.** *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye.* Hayatta kalan tek oğlu Ziyâeddin Yûsuf için kaleme aldığı bu eser, Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sinin şerhidir. Telifi 11 Ramazan 897'de (7 Temmuz 1492) tamamlanan ve *Şerh-i Molla Câmî, Molla Câmî* veya sadece *Câmî* adlarıyla anılan Arap gramerine dair bu eser, Türk medreselerinde son zamanlara kadar ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu şerhin de hâşiyeleri yapılmış (bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 533 vd.), *Terceme-i Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye* adıyla Abbas Kulı Sipihr tarafından 1282'de (1865) Farsça'ya çevrilmiştir (eserin çok sayıdaki baskıları için bk. Ethé, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, s. 1357). **16.** *Risâle der 'İlm-i Kâfiye. Risâle-i Kâfiye* olarak da anılan eserde redif ve kafiyenin tarifinden sonra kafiye ilmine ait terimler açıklanmaktadır (Kalküta 1872). **17.** *Tecnîsü'l-luğat.* Cinas sanatı hakkında bir risâledir (Kalküta 1818). **18.** ***Risâle-i Mûsikī****. Mûsiki nazariyatı hakkındaki bu eser 890 (1485) yılında kaleme alınmıştır (Taşkent 1960). **19.** *Kitâb-ı Sarf. Risâle-i Sarf* adıyla da anılan eser Arapça'nın sarfını Farsça olarak açıklar (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3646, vr. 248-252). **20.** *Risâle-i Münşe'ât.* Câmî'nin mektuplarından oluşan bir eserdir (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4171, vr. 497ª-526ª). Beş bölüme ayrılan risâlede Farsça manzum mektuplar da yer almaktadır. Câmî'nin, çağdaşı olan şeyh, âlim, sultan ve devlet ileri gelenlerine yazdığı bu mektuplar tarihî açıdan da önemlidir. Sadece *Münşe'ât* adıyla da anılan risâle basılmıştır (Kalküta 1811; Leknev 1264/1847; Kanpûr 1873). **21.** *Risâle-i Kübrâ der Mu'ammâ.* Câmî'nin muammaya dair yazdığı en büyük risâle olup *Risâle-i Evvel der Mu'ammâ* adıyla da anılmaktadır (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4171, vr. 559ª-594ª). **22.** *Risâle-i Mutavassıt der Mu'ammâ* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4171, vr. 524ª-538ᵇ). **23.** *Risâle der Beyân-ı Kavâ'id-i Mu'ammâ* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4171, vr. 510ᵇ-524ª). **24.** *ed-Dürretü'l-fâhire.* Kelâmcılar, felsefeciler ve mutasavvıfların akîdelerinin mukayese ve muhakemesine dair orijinal bir eser olup Fâtih Sultan Mehmed'in isteği üzerine 886 (1481) yılında Arapça olarak kaleme alınmıştır. Câmî bu eserinde, asırlarca üzerinde tartışılan Allah'ın varlığı ve birliği, sıfatlarının, ilminin, iradesinin mahiyeti, kelâmının kadîm ve âlemin ezelî olup olmadığı gibi konuları ilmî usullere uygun olarak incelemiştir. *ed-Dürretü'l-fâhire*'nin ilmî neşri, Abdülgafûr-i Lârî'nin şerhi ve İmâdüddevle'nin Farsça'ya tercümesiyle birlikte N. L. Heer ve A. Mûsevî Bihbehânî tarafından yapılmış (Tahran 1980), ayrıca Abdülgafûr-i Lârî'nin şerhiyle birlikte yine N. L. Heer tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir (Albany 1979). **25.** *Şerh-i Mîmiyye-i Hamriyye-i Fâriżıyye.* İbnü'l-Fârız'ın "Hamriyye" kasidesinin şerhi olup 875 (1470) yılında kaleme alınmıştır (İstanbul 1309). **26.** *Şerh-i Kasîde-i Tâ'iyye-i Fâriżıyye.* Aynı şairin "Tâiyye" kasidesinin şerhidir. **27.** *Risâle der Şerh-i Rubâ'iyyât.* Vahdet-i vücûd hakkındaki çeşitli rubâîlerin şerhi olup bir mecmua içinde basılmıştır (İstanbul 1309). **28.** *Risâle-i Şerh-i Beyt-i Hüsrev-i Dihlevî* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4171, vr. 588ª-589ª). **29.** *Risâle-i Şerh-i Beyteyn-i Mesnevî-i Mevlevî. Mesnevî*'nin ilk iki beytinin şerhidir (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4171,

Abdurrahman-ı Câmî'nin *Yûsuf u Züleyhâ* adlı eserinden bir sayfa (İÜ Ktp., FY, nr. 1326, vr. 72ª)

Abdurrahman-ı Câmî'nin *Risâle fi'l-'arûż* ile *Şerh-i Kaşîde-i Tâ'iyye-i Fâriżıyye* adlı risâlesinin ilk sayfaları (İÜ Ktp., *Mecmû'atü'r-resâ'il*, FY, nr. 23, vr. 1ᵇ, 123ᵇ)

vr. 586ª-588ᵇ). Süleyman Neş'et tarafından yapılan tercümesi (*Terceme-i Dü Beyt-i Mesnevî*) basılmıştır (İstanbul 1263). **30.** ***Risâle fi'l-ʿarûż*** (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3254, vr. 404-409; nr. 3652, vr. 639-648). **31.** ***Risâle-i Fihrist*** (İÜ Ktp., FY, nr. 23, vr. 139ᵇ-142ª). Câmî'nin bütün eserlerinin isminin zikredildiği bu fihrist hayatının son yılında hazırlanmış olmalıdır (Câmî'nin eserlerinin yazma nüshaları için ayrıca bk. Ethé, *Catalogue*, nr. 894-976; Münzevî, *Fihrist*, tür. yer.; *FME*, s. 392-446; Karatay, *Farsça Yazmalar*, s. 234-259; basılmış eserleri için bk. *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-i Fârsî*, tür. yer.).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdurrahman-ı Câmî, *Dîvân-ı Kâmil-i Câmî* (nşr. Hâşim Radî), Tahran 1341 hş./1962; a.mlf., *ed-Dürretü'l-fâḫire* (nşr. N. L. Heer — A. Mûsevî Bihbehânî), Tahran 1980; a.mlf., *Heft Evreng* (nşr. Murtazâ Müderris-i Gîlânî), Tahran 1337 hş./1958; a.mlf., *Nefeḥât* (nşr. Mehdî Tevhîdîpûr), Tahran 1336 hş./1957; *Dîvân-ı Sulṭân Ḥüseyin Mîrzâ Bayḳara be-İnżimâm-ı Risâle-i Û* (nşr. Muhammed Ya'kūb Vâhidî-i Cûzcânî), Kâbil 1346 hş./1968, s. 220-221; Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâʾis* (nşr. Ali Asgar Hikmet), Tahran 1323 hş./1944, s. 56, 229; a.mlf., *Dîvân-ı Fânî* (nşr. Rükneddin Hümâyunferrûh), Tahran 1342 hş./1963; Kâşifî, *Reşaḥât*, Kanpur 1912, s. 133-163; *Reşahât Tercümesi*, İstanbul 1279, s. 150-180; Hândmîr, *Ḥabîbü's-siyer*, Tahran 1333 hş./1954, IV, 337-338; Taşköprizâde, *eş-Şeḳāʾiḳ*, Beyrut 1975, s. 159-160; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 361, 365; Sâm Mirza, *Teẕkire-i Tuḥfe-i Sâmî* (nşr. Rükneddin Hümâyunferrûh), Tahran 1346 hş./1967, s. 143-152; Hâce Bahâeddin Hasan Nisârî-i Buhârî, *Müẕekkir-i Aḥbâb* (nşr. Muhammed Fazlullah), Haydarâbâd 1969, s. 64-67, 174-178; *Dîvân-ı Süheylî* (haz. Ömer Okumuş, doktora tezi, Tahran 1352 hş./1973); Ethé, *Catalogue*, nr. 894-976; a.mlf., *Catalogue of the Persian Manuscripts*, s. 1357; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 533 vd.; Asaf Halet Çelebi, *Molla Cami*, İstanbul 1940; Ali Asgar Hikmet, *Câmî, Hayatı ve Eserleri* (trc. M. Nuri Gencosman), İstanbul 1949; Safâ, *Edebiyyât*, IV, 347-368, 514-517 ; E. Browne, *Ez Saʿdî tâ Câmî* (trc. Ali Asgar Hikmet), Tahran 1339 hş./1960, s. 745-792; Karatay, *Farsça Yazmalar*, s. 234-259; Agâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevaî*, Ankara 1965-68, IV, 103-110; *FME*, s. 392-446; Münzevî, *Fihrist*, Tahran 1349 hş., I-VI (konu ve kitap adına göre ilgili ciltlere bk.); Z. Mü'temen, *Taḥavvül-i Şiʿr-i Fârsî*, Tahran 1352 hş./1973, s. 109-110, 172, 331, 339-341; *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-i Fârsî*, Tahran 1352 hş./1973, I-III; J. Rypka, *Târîḫ-i Edebiyyât-ı Îrân* (trc. Îsâ Şihâbî), Tahran 1354 hş./1975, s. 354-357; Süleyman Uludağ, "Tabakât-ı Sûfiye Kitapları, Câmî, Lâmiî Çelebi, Nefehâtü'l-üns", *Nefehât Tercümesi* içinde, s. 22-30; Abdülkadir Karahan, "Câmî'nin Arbaʿîn'i ve Türkçe Tercümeleri", *TDED*, IV/4 (1952), s. 345-371; *BSOAS*, XLIV (1981), s. 433-434; Z. Velidi Togan — H. Ritter, "Câmî", *İA*, III, 15-20; Cl. Huart — H. Massé, "Djāmī", *EI²* (Fr.), II, 432-433.

 Ömer Okumuş

CÂMÎ, Ahmed-i Nâmekî

(احمد نامقى جامى)

Ebû Nasr Ahmed
b. Ebi'l-Hasen en-Nâmekî
(ö. 536/1141)

Câmiyye tarikatının kurucusu, mutasavvıf-şair.

441'de (1049) Horasan'ın Keşmir bölgesindeki Nâmeḳ köyünde doğdu. Şeyhülislâm, Şeyh-i Câm, Pîr-i Câm ve özellikle Jendepîl (Zendefîl) gibi unvanlarla tanınır. Meşhur sahâbî Cerîr b. Abdullah el-Becelî'nin soyundan geldiği için Şeyh Ahmed el-Arabî veya Ahmed el-Becelî adıyla da anılır. Doğduğu yer olan Horasan'ın Nâmek köyüne nisbetle kendisine Ahmed-i Nâmekî denildiği gibi daha sonra yerleştiği Câm şehrinde meşhur olduğu için Ahmed-i Câm veya Ahmed-i Câmî de denilmiştir.

Câmî, *Sirâcü's-sâʾirîn* adlı eserinde bizzat anlattığına göre gençlik yıllarını avare ve ayyaş olarak geçirdi. Dost ve arkadaşları için düzenlediği bir işret meclisi sırasında karşılaştığı birtakım hârikulâde haller tövbekâr olmasına vesile oldu. Ailesini ve köyünü terkederek Câm şehri civarındaki bir dağda inzivaya çekildi. On sekiz yıl boyunca devam eden inziva hayatında fıkıh, kelâm, hadis, tefsir, edebiyat ve tasavvuf sahalarında bilgi sahibi oldu. Menâkıbnâmesinde bu bilgileri kendisine Hızır'ın öğrettiği nakledilen Câmî'nin mânevî ve tasavvufî hayatı meşhur sûfî Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr'ın (ö. 444/1052) ruhanî tesirine bağlanmaktadır. Menkıbeye göre Ebû Saîd, Hz. Ebû Bekir'den kendisine intikal eden hırkanın ileride ortaya çıkacak olan Ahmed-i Câmî'ye verilmesini oğlu Ebû Tâhir'e vasiyet etmiş ve bu vasiyet yerine getirilmiştir. Bu menkıbe sebebiyle Câmî, Ebû Saîd'e mânen mürid olan kırk velîden biri kabul edilmiştir. Bu velîlerden biri de İmam Gazzâlî'nin mürşidi Ebû Ali el-Fârmedî olup Ahmed-i Câmî'nin tasavvuftaki makamının Nakşî silsilesinde yer alan bu zattan daha üstün olduğu söylenir. Câmî ile Ebû Saîd'in ruhaniyeti arasında varlığı kabul edilen bu alâkaya göre onun Üveysî olduğu söylenebilir. Ancak Câmî ile Ebû Saîd hemen hemen birbirinin zıddı denilecek kadar farklı düşüncelere sahiptirler. Ebû Saîd insanları tövbe, zühd ve takvâya, Ahmed-i Câmî ise aşk ve müsamahaya davet eder. Birincisi irşadda sert ve çatık kaşlı, ikincisi yumuşak ve güler yüzlü olmayı tercih etmiştir. Mensur eserlerinde zühd ve takvâya önem veren Ahmed-i Câmî şiirlerinde daha çok sevgiden bahsetmiş, âşıkane, hatta zaman zaman rindâne manzumeler kaleme almıştır.

Menkıbeye göre Câmî kırk yaşındayken ilham yoluyla kendisine inzivayı terketmesi bildirilmiş, bunun üzerine insanların arasına karışarak elli yıldan fazla bir süre irşadla meşgul olmuştur. Vaaz vermek ve nasihat etmek üzere gittiği Serahs, Bâzcân, Herat, Merv, Bâharz ve Nîşâbur'da bulunan âlim ve emîrlerle tanıştı; dinî gerçeklerin yaygınlaşması ve halkın ahlâk bakımından düzelmesi için çaba gösterdi. 1140'ta hacca gitti, dönüşte Nîşâbur'a uğradı ve şehrin ileri gelenleriyle görüştü. 10 Muharrem 536'-da (15 Ağustos 1141) Câm şehri civarında Me'dâbâd (Mehdâbâd) köyündeki zâviyesinde vefat etti ve buraya defnedildi. Uzun bir ömür süren Câmî'nin 300.000, bazı kayıtlara göre 600.000 kişinin hidayetine vesile olduğu rivayet edilir.

Me'dâbâd o devirde önemli bir yer olmamakla beraber gerek şeyhin türbesinin burada olması, gerekse çocukları ve torunlarının burada oturmaları sebebiyle müridlerinin ziyaret ettiği, hatta yerleştiği bir belde haline geldi. Timur ve Hümâyun gibi meşhur hükümdarlar da bu ziyaretçiler arasındadır. Kısa bir süre sonra Me'dâbâd şehri Türbet-i Câm veya Türbet-i Şeyh-i Câm diye anılmaya başlandı. Mezarı üzerinde inşa edilen ve bir sanat şaheseri sayılan türbesi Kümbed-i Sebz veya Kümbed-i Fîrûzşâhî adıyla meşhurdur.

Bazı mutasavvıfların bekâr yaşamayı tercih ettikleri bir devirde yaşamış olan

Ahmed-i Câmî'nin mezarı - Me'dâbâd / İran

